

ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ ԵՎ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԱՇԵՐՏԸ XIX Դ. ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻ
ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՎԱՎԵՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՎՈՒՄ

ԳԱԼՍՏՅԱՆ Ա. Վ.

Գիտական գրականության մեջ գեղարվեստական վավերագրության մետաժանրը¹ հաճախ անվանում են մեմուարային գրականություն, որի մեջ մտնում են հուշագրությունը, ուղեգրությունը և օրագրությունը:

Ուսումնասիրությունները փաստում են, որ XIX դ. երկրորդ կեսի գեղարվեստական վավերագրության բառային կազմի մեջ ընդհանուր համագործածական բառերին ձուլված են լեզվական տարբեր բառամիավորներ, ասել է, թե՝ ընդհանուր բառապաշարը ներառում է միկրոհամակարգեր՝ գրաբարյան բառաձևեր և արտահայտություններ, բարբառային բառաձևեր, ժողովրդական-խոսակցական բառեր և արտահայտություններ, արևմտահայերեն բառեր, նորաբանություններ, փոխառություններ, հնաբառեր և այլն:

Ըստ Հ. Աճառյանի՝ աշխարհաբարի գրական նմուշներում երկու հատկություն է նկատվում. 1. գրաբարի առատ խառնուրդ, 2. տեղական բարբառների կնիք²: Պետք է հստակ նշել, որ XIX դ. ձևավորվող արևելահայ գրական լեզվի բառապաշարային հիմքը գրաբարն է, որն իր դիրքերը աստիճանաբար զիջում է գրական աշխարհաբարին: Դա պայմանավորված է տվյալ հանրության ազգային նոր լեզվի գրականացման և ընդհանրացման գործընթացով:

Արդ, դիտարկենք առաջադիր ստեղծագործությունների լեզվական տիրույթի գրաբարյան և բարբառային բառաձևերն ու արտահայտությունները, դրանց լեզվառձական նրբերանգները:

Հուշերում, ինքնակենսագրական երկերում, ճամփորդական տպավորություններում նշված բառաշերտերի գործածությունը պայմանավորված է ոչ միայն տվյալ միջավայրին համապատասխան երանգավորում ստեղծելու անհրաժեշտությամբ, այլ նաև տեքստի բովանդակությամբ և մեմուարի հեղինակի ոճի անհատականությամբ: Ճշգրիտ բառընտրությունը հեղինակների էական խնդիրներից է. այս

¹ Մետա-(հուն. meta-հետո, համար, միջոցով) եզրույթը նշանակում է կառուցվածքային որոշակի ամբողջություն, որը կարող է այլ կառուցվածքների նկարագրության հիմքը դառնալ, օրինակ՝ մետալեզու, մետատեքստ, մետատեսություն և այլն:

² Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2-րդ, Ե., 1951, էջ 445:

պարագայում հուշագիրների, ուղեգիրների հնարավորությունները, կարելի է ասել, անսահմանափակ են:

Գեղարվեստական վավերագրության հեղինակների խնդիրն է այնպիսի բառապաշար գործածելը, որը կհամապատասխաներ տվյալ ժանրատեսակի թեմատիկային, ոճական համակարգին և նկարագրվող «հերոսների» աշխարհայացքին ու գործունեությանը: Վերջի-վերջո, բառապաշարը պայմանավորվում է նաև այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են թեման, պատկերվող միջավայրը, ժամանակաշրջանը և այլն: Դիտարկումները փաստում են, որ մեր ուսումնասիրության բառապաշարային դաշտը բազմաշերտ է:

XIX դ. երկրորդ կեսի արևելահայ գեղարվեստական վավերագրությունն արժեքավոր է ոչ միայն իբրև գեղարվեստական-վավերագրական ժանր, այլ նաև գրական արևելահայերենի գեղարվեստականացման միջոց: Առաջադիր լեզվատիրություն առավել ուշագրավ են Պ. Պռոշյանի «Հուշիկների», Ղազարոս Աղայանի «Իմ կյանքի գլխավոր դեպքերը» մեմուարային երկի, ինչպես նաև Բաֆֆու «Ճանապարհորդություն Պարսկաստանի», «Ճանապարհորդություն Թիֆլիսից մինչև Ագուլիս», «Երկու ամիս Ադվանից և Սյունյաց աշխարհներում» ուղեգրությունների բառապաշարային առանձնահատկությունները:

Գրաբարյան բառեր: Ինչպես Պ. Պռոշյանի «Հուշիկներում», այնպես էլ Բաֆֆու «Ճանապարհորդություն Պարսկաստանի» ուղեգրության մեջ հաճախակի գործածվում են հատկապես գրաբարյան հոլովման դերանվանական ձևերը:

Գործածության մեծ հաճախականություն ունի **յուր** պակասավոր դերանունը. «Խեղճ հայրս անդադար կրկնում էր **յուր** ազնվական ծագման մասին» (Պ, 38): «Մեսրոպը ավելի կատաղեց, երբ լսեց **յուր** համար միշտ պիղծ համարված նրա անունը» (Ը, 14): «Նա... տակավին չէր կորցրել **յուր** հիշողությունը» (Ը, 18): Առկա է նաև հոլովված **յուրյանց** ձևը. «**Յուրյանց** երեխաներով, աղջիկներով, հարսներով և տղամարդերով գնում էին ուխտ դեպի Ս. Նախավկայի վանքը» Ը, 14): «Հրամայեց ամենին պատրաստ ունենալ **յուրյանց** զենքերը» (Ը, 10):

Ակտիվ են նաև **սա, դա, նա** դերանունների գրաբարյան հոլովաձևերը, որոնք գործածվում են գոյականաբար. «Ես լսում էի Առաքել վարժապետի ինքնագովություններն ու հեզնական ժպիտով համեմատություն անում **սորա** և Հակովբ վարժապետի մեջ» (Պ, 132): «Բայց ո՞ր է այսօր մեր մեջ **դորա** շավղով գնացողը» (Պ, 182): «**Նորա** մեռած երկու-երեք օրը կաթողիկոսը ինձ ու Մկրտչին յուր մոտ չընդունեց» (Պ, 70): «Հարձակվում են ճանապարհորդների վերա, կողոպտում են **նորանց**» (Ը, 10): «Երկրորդ օրը մեզ տարան տեսուչների սենյակը. երկու հոգի էին **նոքա**» (Պ, 67):

Այս դերանունները կապերի հետ կարող են արտահայտել նաև այլ հարաբերություններ. «**Նորա համար**, որ թուրքերն եթե գիտենան նա փող ունի, բոլորը կկողոպտեն» (Ը, 47): «**Բացի դոցանից**, հողի մշակության պայմաններն գյուղացիների հետ, նրանց զանազան տուրքերն ու հարկերն ամեն տեղ միատեսակ չեն» (Ը, 51-52):

XIX դ. երկրորդ կեսի գեղարվեստավերագրական բնագրերում գործածական են նաև **ամենեքյան** և **բոլորեքյան** որոշյալ դերանունները. «**Ամենեքյան** շփոթվում են, ոտքի են կանգնում, բայց կաթողիկոսը ձեռքով նշանացի է անում» (Պ, 83): «**Բոլորեքյան** հավատացած են եղել...» (Պ, 82):

Հաճախակի գործածություն ունեն գրաբարյան հոգնակի բառաձևերը: Համակարգային բոլոր կազմավորումների հոգնակիակազմ հիմքը ուղղականում գուգորդվում է **ք** հոգնակերտ-հոլովակերտի հետ. «Երեք էին այն ժամանակ **հոգաբարձուք**. Դավիթ Խերողինյանց, Դավիթ Թամամշյանց և Յազոր Մանդինյանց» (Պ, 70): «Հերարձակ, մեծամորուս, ընտանիքի տեր **տիրացուքը** հավաքվեցին դպրոց և սկսան հաճախել կրոնի, երգեցողության և հայոց լեզվի դասերին» (Պ, 80): «Հաճախում էին նմանապես **իշխանուհիք** և ազնվական օրիորդներ» (Պ, 85): «**Երեխա յք**, ձեր վարժապետն ինձ խոստացել է այսուհետև ծեծը բոլորովին վերացնել» (Պ, 38): «Կաթողիկոսի անմիջական սեղանակիցներն էին...կոնսիստորի երկու անդամները՝ Սահառունի տեր Սահակ և Սայաթյան տեր Մովսես ավագ **քահանայք**» (Պ, 84): «Մենք երբ տեսանք, որ **ծառայքը** մոտ են, թողինք Արզանյանցին և շտապեցինք վանքը» (Պ, 185): «...Նոր **առարկայք** էլ չես ուզում մտցնել» (Պ, 38):

Պ. Պոռշյանի «Հուշիկներ» հուշագրության մեջ առկա է **առարկայք-առարկաներ** գուգաձևությունը: Երկուսն էլ գործածվում են հերոսների խոսքում՝ որոշակի ոճավորում ստեղծելու նպատակով: Երկրորդ դեպքում խոսողը Ներսիսյան դպրոցի ուսուցիչ Շանշյանցն է. «Թայիրյանը... հառաջ համակարծիք էր ինձ հետ նոր դասարաններ բանալու և առարկաներ մտցնելու համար...» (Պ, 127):

Բնագրային օրինակներից նկատելի է, որ XIX դ. 60-ական թվականներից սկսած՝ նույն բովանդակությունը լեզվական մի քանի ձևերով արտահայտելը սովորական երևույթ էր դարձել: Ստեղծվել էր լեզվական գուգաձևությունների մի քառու, որից անհրաժեշտ էր ընտրել և «քաղաքացիություն» տալ լեզվական այնպիսի ձևերի, որոնք համապատասխանում էին ժամանակի լեզվագագացողությանը: «Հուշիկներում» գործածական են **եկեղեցվո-եկեղեցու** գուգահեռները. «Նա առանց ապացույցի կամենում է հաստատել, որ ...հայ **եկեղեցվո** ծեսերը, ձեռնադրությունը և ուրիշ խորհուրդներն ավելորդ էք համարում» (Պ, 187): «Եկեղեցու բակը մաքրեցինք» (Պ, 47): Նույն բառազույգը գործածական է նաև Բաֆֆու ուղեգրություններում,

այսպես՝ «Մյուս օրը խնդրեցի, որ իմ կացարանը տեղափոխեն **եկեղեցու** գավիթում»։ «**Եկեղեցվո** գավիթում կային բավական մաքուր սենյակներ» (Ը, 70)։ Այսպիսի զուգաձևություններ առկա են նաև ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի հուշագրական այլ աղբյուրներում։ **Կյուրակի-կիրակի** բառագույգը գործածված է Ե. Շահագիզի «Ստեփանոս Նազարյանցը» հուշագրության մեջ. «Մի **կյուրակի** օր էլ, երբ նա զրոսնում էր բակում, ես իմ սովորական բարևս մատուցի» (Շ, 12)։ «Հորեղբայրս պատվիրեց ինձ **կիրակի** և տոն օրերն իր տան եղած ժամանակները միշտ իր մոտ ճաշելու» (Շ, 14)։ Լեզվական ձևերի այսպիսի ակնհայտ նմանությունները թույլ են տալիս այն կարծիքը ձևակերպելու, որ մեզ հետաքրքրող շրջանում աշխարհաբարն իր լեզվատարրերով արդեն տիրապետող լեզու է՝ չնայած գրաբարյան ձևերի առկայությանը։

Ի տարբերություն Պ. Պոռշյանի «Հուշիկների»՝ Ղ. Աղայանի «Իմ կյանքի գլխավոր դեպքերը» հուշագրության մեջ գրաբարյան կազմությունները համեմատաբար սակավ են գործածված, չնայած հոգնակիականության ձևեր, այդուհանդերձ, առկա են. օրինակներ՝ «Երբ գնացի տպարան, **տղայքը** պատմեցին ինձ այս անցքը» (Ա, 345)։ «Միևնույն կերպով վարվեցան և իմ ընկերոջ **ծնողքը** (Ա, 353)։ «-Ահա ես և **մանկունք** իմ, քննեցեք, ինչպես գիտեք» (Ա, 464) և այլն։

«Մենք, - գրում է Ղազարոս Աղայանը, - գրաբարից կիսմենք, ինչ որ կիսմվի, կուտենք, ինչ որ կարելի է ուտել և մարսել, բայց ոչ կուտենք և ոչ կիսմենք՝ անմարս բաները»³։ Ընտրելով գրաբարի կենսական առողջ հյուսիքներ՝ Ղ. Աղայանը ներկայացրեց մշակված և հարազատ լեզու։

Ընտրելով «Ճանապարհորդություն Պարսկաստանի» ուղեգրության մեջ զգալի են գրաբարյան բառերն ու քերականական ձևերը՝ անկախ կիրառության չափերի տարբերությունից։ Շիրվանզադեն հիշատակում է վիպասանի այն միտքը, որ գրողը գրաբարյան բառեր գործածելիս պիտի նուրբ ընտրություն կատարի. «Գրաբար բառեր գործածելը հեշտ է, բայց մարդ պետք է ճաշակ ունենա նրանց ընտրելու համար, պետք է երաժշտական լսողություն ունենա, որ ըմբռնի, թե որ բառը որտե՞ղ կարող է քաղցր հնչել և որտե՞ղ անախորժ»⁴։

Ընտրելով ուղեգրություններում, գրաբարյան դերանվանական ձևերից բացի, գերակշռում են գրաբարյան այլ կառույցներ. օրինակներ՝ «Մենք հասանք վանքը երկրորդ **ավուր** երեկոյան պահուն» (Ը, 17)։ «Դաշտերը... Շապուհի, Վռամի և Հազկերտի օրերում ներկվեցան մեր **նախահարց** արյունով (Ը, 7)։ «Ո՞րն է «Յոթն **եղբարց** սեղանը»» (Ը, 67)։ «Իսկ այժմ այդ ծածկյալ **հավերժահարսունքը** ինչո՞ւ այդպես

³ Տարագ, 1890, N 5, էջ 83։

⁴ Հորիզոն, գիրք Ա., Ընտրված կյանքից, Թիֆլիս, 1894, էջ 123։

զմայլեցնում էին ինձ» (Ը, 65): «**Մահմեդա-կանք** ազատ են այսպիսի տուրքերից» (Ը, 9): «...Եկեղեցի և քահանա գտանվում էին բոլոր հայոց **գյուղորայքում**» (Ը, 47): «Ես ...միայնակ ման էի գալիս վանքի **բուրդսիքը**» (Ը, 18): «Ես ...խոնարհվեցա **կրոնքի** պահանջներին» (Ը, 62): «Ժողովրդի ջերմեռանդությունը բավական է **լցուցանելու** նրանց մի այսպիսի բաղձանքը» (Ը, 23): «...Արտաքին տեսքն անգամ **ցուցանում էր**, թե այնտեղ բախտավոր և հանգիստ ապրում են մարդիկ» (Ը, 24) և այլն:

Ինչպես նշում է լեզվաբան Գ. Սևակը, գրական աշխարհաբարը խաբսիված է երկու սյունների վրա՝ գրաբարի և բարբառների, որոնցից առաջինն է տվել նրա բառակազմը կամ ատաղձը⁵:

Բարբառային բառեր: Սրանք գրական լեզուն սնուցող կարևոր երակներ են, որոնք, ըստ էության, XIX դ. երկրորդ կեսի գեղարվեստական-վավերագրական երկերի էատարրերից են: Այդ ստեղծագործությունների բառապաշարի գրական շերտին հանդիպադրվում են բարբառային, ոչ գրական բառաշերտեր: Առաջադիր բնագրերն ունեն բարբառային ճյուղավորումներ, որոնք մտել են գրական լեզվատիրույթ և յուրացվել նրա կողմից՝ դառնալով գրական լեզվի «սեփականությունը»:

Բարբառային բառերը գործածվում են և՛ հեղինակային խոսքում, և՛ հերոսների երկխոսություններում: Ինչպես նշում է Լ. Եզեկյանը, «...արձակի լեզուն հիմնականում սնվում, հարստանում և համապատասխան ոճավորում է ստանում բարբառների, ժողովրդախոսակցական լեզվի միջոցներով, որի բառապաշարն ավելի գործուն է, հյուրեղ, կենդանի ու կենսունակ, որը և միշտ ու անընդհատ փոփոխության է ենթարկվում»⁶:

Պ. Պոռշյանի «Հուշիկների» լեզուն հազեցած է բարբառային լեզվատարրերով: Այստեղ բարբառային բառերը մեծավ մասամբ գործածվել են նկարագրություններում, որոնք երկին հաղորդում են պարզություն և ճկունություն: Ահա օրինակներ՝ «**Թվանքչի** Սարոն եկավ և Ներսես կաթողիկոսի հրամանով ձիու վրա դրեց ինձ ու տարավ» (Պ, 61): «Կաթողիկոսը... ուշադրություն չէր անում **քնջերում** եղած բամբասանքներին» (Պ, 117): «Կեսգիշերին մոտ կլինեք, և մենք մտանք տեր - Մանվելի գոմի **օդեն**» (Պ, 58): «Կարգադրված էր... մսի թարմությանը հետևիլ, և պահոց օրերը դառը ձեթի փոխարեն **քնջուրի** ձեթ կամ շիրբախտ գործ դնել» (Պ, 104): «Հարկավորվում էր ծնողացը կանչել՝ տուն տանելու կամ մեծ աշակերտների **շալակը** տալով՝ տուն ուղարկելու» (Պ, 45) և այլն:

⁵ Սևակ Գ., Ժամանակակից հայերենի համառոտ պատմություն, Ե., 1948, էջ 118:

⁶ Եզեկյան Լ., Հրանտ Մաթևոսյանի արձակի խոսքարվեստի մի քանի հարցեր, Ե., 1986, էջ 44:

Շատ հաճախ բարբառային բառերին դիմելը հեղինակի ոճական հնարանքն է՝ իր հերոսներին տիպականացնելու, նրանց խոսքի անմիջականությունը ցուցադրելու համար:

Հայտնի է, որ լեզվի զարգացման և թարմացման հարցում ժողովրդական գունեղ և հարուստ բարբառներն առաջնային է համարել Հովհաննես Թումանյանը: Ըստ նրա՝ հայ ժողովրդի լեզուն խարսխված է մեկ ընդհանրության՝ բարբառի վրա. «Հայ ժողովրդական բարբառները մի լեզու են և հայտնաբերում են մի ամբողջական հայություն»⁷: Ղ. Աղայանը աշխարհաբարի գրական մշակման հարցում նույնպես մեծ տեղ է տվել բարբառներին՝ նրանց ամենամեծ արժանիքը համարելով ազգային լեզվամտածողությունը. «Ներկայումս մեր գրական լեզուն երկու ճյուղի է բաժանվում... Առաջինը խճողում է իրան գրաբարի արվեստական քերականության խորթ ու մուր ձևերով և խրթնացնում, իսկ երկրորդը հետևում է ժողովրդի բերանում կենդանի մնացած պարզ ու բնական քերականության օրենքներին: Առաջինը գրաբարն է ընդունում իբրև մայր և հեղինակ, երկրորդը՝ կենդանի բարբառը»⁸: Ղ. Աղայանը մտահոգված էր աշխարհաբարի գրական մշակմամբ: Նա առաջարկում էր աշխարհաբարը աղերսել, մի կողմից, հայերենի խոսակցական տարբերակի, մյուս կողմից, բարբառների հետ:

Ղ. Աղայանի «Իմ կյանքի գլխավոր դեպքերը» հուշագրության առաջին էջերից գործածական են բարբառային բառամիավորները, որոնք առավել շատ են հեղինակային նկարագրություններում. **միայլ** «գյուղի մի հատվածը»⁹... Բնակիչները անցյալ դարի վերջերում գաղթել են Ղարաբաղի Խաչեն **միայլից** (Ա, 326), **ճըղպրե** «ընկուզենի» - «Ես դեպք ունեցա այցելել այդ գյուղը և տեսա աչքովս Աղանց աղբյուրը և Աղանց **ճըղպրեն**», **դիփ** «բոլորը»-»Ասում է՝ դիփ սուտ են» (Ա, 347), **դսմաթ** «բախտ» - «Հայրաթ **դսմաթի** բան է, բախտ է, ճակատի գիր է» (Ա, 347), **դելը տալ** «տաքության կամ քնի մեջ զառանցել» - «Սաստիկ տաքության մեջ սկսեց **դելը տալ**» (Ա, 345): Սույն հուշագրության հերոսների խոսքում ևս գործածական են բարբառային բառամիավորները. «-Քան թե **ուռուսի** տպարանն **եք կնում**, - ասաց Հովհաննեսը, - լավ չէ՞ հայի տպարանումը **իլեք**...» (Ա, 370):

Դ. Դեմիրճյանը բարձր է գնահատել Ղ. Աղայանի լեզուն՝ այն համարելով ուղենշային, քանի որ օգտվելով բարբառային լեզվից՝ նա մնացել է «գրական կանոնի

⁷ Թումանյան Հ., Երկերի ժողովածու, հ. 4, Ե., 1958, էջ 419:

⁸ Աղայան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 360:

⁹ Բարբառային միավորների իմաստային նշանակությունները ճշգրտելու համար հիմք ենք ընդունել Հ. Աճառյանի «Գավառական բառարան» (Թիֆլիս, 1913) և «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան» (Ե., 2001-2012) աղբյուրները:

շրջանակներում»¹⁰: Ղ. Աղայանի ստեղծագործությունների լեզվին անդրադարձել է նաև Ս. Մելքոնյանը: Նա Աղայանի ստեղծագործությունը համարում է այն հիմնաքարերից մեկը, որի վրա հետագայում պիտի բարձրանար հայ գեղարվեստական լեզուն. «Ուշադիր ընթերցողը լավ է նկատում, թե գեղագետի շնորհքի հմայիչ ծածկույթի տակ ինչպես է տենդագին գործում վերլուծող, քննադատող (քննող և դատող), որոնող միտքը»¹¹:

Գեղարվեստական վավերագրության լեզվում քննության են արժանի օտար լեզուներից անցած և բարբառում արմատավորված փոխառյալ բառերը: Ինչպես նշում է Լ. Հովհաննիսյանը, «...չկա մի լեզու, որ կատարելապես գերծ լինի օտար ազդեցություններից: Լեզվի հասարակական բնույթը, լեզուն ստեղծող ու կրող ժողովրդի՝ այլ ժողովուրդների հետ ունեցած բազմաթիվ ու տարաբնույթ հարաբերությունները պայմանավորում են օտար ազդեցությունների անխուսափելիությունը, որը, վերջին հաշվով, նաև լեզվի զարգացման ազդակներից մեկն է»¹²:

Ընթերցող ուղեգրություններում բարբառային բառամիավորների մի մասը փոխառյալ կազմություններ են, այդպիսի օրինակներից են՝ **փենջարե**, պարս. *pencere* «պատուհան, լուսամուտ» - «Սենյակի փենջարեները բացվում էին դեպի բակը» (Ը, 244), **սարվազ** (**սարբազ**), պարս. *sarvaz, sarbaz* «պարսիկ զինվոր» - «Սարվազներն, արդարև, մեր հացը չեն ուտում, բայց հացի գինը մեզանից առնում են» (Ը, 48), **սալամ**, արաբ. *salam* «ողջույնի խոսք, փրկություն, խաղաղություն» - «Հանդիպելով նրան՝ մահմեդական է համարում և **սալամ** (բարև) է տալիս» (Ը, 48): [4., 48], **բայաթի**, պարս. - արաբ. *beyt*, «արևելյան երաժշտության տիպուր եղանակ» - «Նրա...**բայաթին** հնչում էր ցավալի տխրությամբ» (Ը, 66), **հաջի**, արաբ. *hag, hagi* «մահմեդական, որ ուխտի է գնացել Մեքքա» - «**Հաջին** մտածում է, թե մեծ մեղք գործեց աստուծո դեմ» (Ը, 48), **փարա**, թուրք. *para* «փող, դրամ» - «Հայերը փարա չեն ի տա, - պատասխանեցին նրանք» (Ը, 214):

Փոխառությունների շարքում գործածություն ունեն չափման միավորները. **գազ**-երկարության պարսկական չափ.=112 սմ, **արշին**-երկարության ռուսական չափ.=70.11 սմ - «Դուք կտեսնեք յուրաքանչյուր գյուղում զանազան երկարությամբ **գազ և արշին**» (Ը, 51), **քոռ**. ըստ Հ. Աճառյանի՝ չափման միավոր է՝ 10 արդու կամ 30 գրիվ: Արդու-ն պատմաբար է և նշանակում է այլուրի և ընդդեմի չափ.=29 կգ 376 գ., գրիվ-ը՝ նույնպես և ունի «ընդդեմի և սորուն նյութերի հին չափ.= 9 կգ 792 գ»

¹⁰ Դեմիրճյան Դ., Երկերի ժողովածու, հ. 12, Ե., 1985, էջ 246:

¹¹ Մելքոնյան Ս., Հովհ. Թումանյանը և արևելահայ գեղարվեստական գրականության լեզուն, Ե., 1986, էջ 77:

¹² Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., 1990, էջ 34:

նշանակությունը: **Սոմար**-հացահատիկի չափման միավոր.= մոտ 3 ցենտների - «Օրինակի համար դուք կտեսնեք յուրաքանչյուր գյուղում զանազան մեծությամբ **քոռ** և **սոմար**»(Ը, 51):

Հատկանշական է այն փաստը, որ Բաֆֆու ուղեգրություններն առավել աչքի են ընկնում բառապաշարի հարստությամբ ու գեղեցկությամբ: Հեղինակի՝ բարբառների (Թիֆլիսի, Ղարաբաղի, Մշո և այլն) և ժողովրդական ոճերի կիրառությունը հարստացրել է ուղեգրությունների լեզուն:

Հերոսների լեզվում զգալի են բարբառի համն ու հոտը, կենդանի, հոգեհարազատ շունչը: Բնչպես նշել է Հ. Հարությունյանը, «գրողը պետք է քրքրի բարբառը, պեղի, գտնի այդ զենքերը, մաքրի ժանգից (եթե կա), փայլեցնի ու նոր ուժ, հնչեղություն տա երկին»¹³:

Այսպիսով, XIX դ. երկրորդ կեսի գեղարվեստավավերագրական երկերում աշխարհաբարն իր լեզվատարրերով արդեն տիրապետող լեզու էր՝ չնայած գրաբարյան տարրերի առկայությանը: Առաջադիր ստեղծագործությունների լեզվում նկատելի է գրաբարյան որոշ միավորների գործածություն (հոլովման դերանվանական ձևեր, դերանվան՝ կապի հետ կիրառություն, հոգնակիակազմ բառաձևեր և այլն):

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում նույն բովանդակությունը լեզվական գույզաձևություններով արտահայտելը սովորական երևույթ էր դարձել: Անհրաժեշտ էր նախապատվությունը տալ լեզվական այնպիսի ձևերի, որոնք համապատասխանում էին ժամանակի լեզվագագեցողությանը:

Գեղարվեստավավերագրական լեզվում բարբառային տարրերի կիրառությունը հեղինակների ոճական հնարանք է՝ հերոսներին տիպականացնելու, նրանց խոսքի անմիջականությունը ցուցադրելու համար:

Համառոտագրություններ

Ա - Աղայան Ղ., Երկերի ժողովածու, հ. 4, Ե., 1963:

Շ - Շահագիզ Ե., Հիշողություններ և դիմաստվերներ, Ե., 1980:

Պ - Պռոշյան Պ., Երկերի ժողովածու, հ. 7, Ե., 1964:

Բ - Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հ. 9, Ուղեգրություններ, պատմական երկեր, Ե., 1987:

¹³ Հարությունյան Հ., Գրողի լեզվի և ոճի հարցեր, Ե., 1979, էջ 51:

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПЛАСТЫ ДИАЛЕКТОВ И ГРАБАРА В ЯЗЫКЕ ВОСТОЧНОАРМЯНСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДОКУМЕНТАЛИСТИКИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В.**ГАЛСТЯН А. В.****Резюме**

В произведениях художественной документалистики второй половины XIX в. (П. Прошян, “Воспоминания”, Г. Агаян, “Главные события моей жизни”, путевые заметки Раффи) уже доминирует ашхарабар со всеми присущими ему элементами.

В языке упомянутых произведений, тем не менее, заметно также наличие некоторых признаков грабара (местоименные типы склонения, специфика образования множественного числа и др). В литературе указанного периода практика употребления параллельных языковых форм ашхарабара была достаточно распространенным явлением. При этом отдавалось предпочтение тем языковым формам, которые в большей степени соответствовали господствующим тенденциям.

В языке художественной документалистики XIX в. употребление диалектных форм являлось стилистическим приемом, использующимся при описании персонажей.

GRABAR AND DIALECT WORD LAYERS IN THE FICTION DOCUMENTARY WRITINGS OF EASTERN ARMENIAN IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY**A. GALSTYAN****Abstract**

Contemporary Armenian with its linguistic elements was dominant in the fiction documentary writings of the second half of the 19th century (P. Proshyan, "Houshikner", Kh. Aghayan, "The important events of my life", Raffi travel stories).

However, some elements of Grabar are still obvious in the writings under study (forms of noun cases, singular plural word forms and so on). This reality of linguistic parallel forms became very common. It was essential to give preference to such forms which were adequate to the linguistic thinking of the time.

The usage of dialectic elements in the fiction documentary is a stylistic tool for the authors to make heroes more typical and to show their lively nature.